

تحلیلی بر روشهای تهیه پایان نامه‌های دوره کارشناسی ارشد و دکتری

نوشته: غلامرضا فدایی عراقی

چکیده

این مقاله اختصاص به تحلیل چگونگی نگارش پایان نامه‌های دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری دارد. در این فرایند نگارنده ابتدا به تعریف پایان نامه، اهداف پایان نامه و انتخاب موضوع پایان نامه پرداخته است. آنگاه، ویژگیهای یک طرح پیشنهادی تحقیق، ویژگیهای پایان نامه خوب، موارد اداری و فنی ملحوظ در مقررات، زمانبندی، چکیده نویسی، و مکانیسمهای قبل از دفاع را بر شمرده است.

سرانجام، وظایف استاد راهنما و کمیته پایان نامه و نظام نمره گذاری و ارزشیابی را تعیین نموده است. این مقاله را آقای غلامرضا فدایی عراقی مدیر گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران نوشته و در اختیار فصلنامه قرار داده‌اند که از ایشان تشکر می‌شود.

دفتر فصلنامه

مقدمه

با آنکه در زمینه روش پژوهش و نگارش پایان نامه مطالب فراوانی به فارسی تالیف و یا ترجمه شده است^۱ اما هنوز زمینه‌های مبهم به ویژه در نحوه اجرای آن وجود دارد. مطالب نوشته شده عمدتاً^۲ ناظر به نحوه نگارش پایان‌نامه، انواع پژوهشها، تفاوت روشها و مکانیزمهای جمع‌آوری اطلاعات، کاربرد مسایل آماری و پژوهش عملیاتی و مانند آن است. تاکنون پژوهشی مستقل در مورد روابط دانشجو و استاد، و هر دوی آنها با کمیته تحصیلات تکمیلی و یا کمیته‌های با وظایف مشابه، نحوه شروع تدوین پایان‌نامه و مراحل انجام آن، و مشخصات طرح پیشنهادی تحقیق^۳ برای اینکه زودتر به تصویب برسد، تنظیم وقت برای اجرای پایان‌نامه، نقش استاد راهنما و مشاور و داور و مسؤولیتهای آنها، و نیز شکل برگزاری جلسه دفاع از پایان‌نامه و مسایل مشابه آن صورت نگرفته است و راهنمای جامعی در اختیار دانشجویان نیست. البته پاره‌ای از این موارد ممکن است به عنوان آیین‌نامه‌های اجرایی و راهنماهای آموزشی در هر دانشگاهی وجود داشته باشد اما تعدد و تکثر روشها و تنوع آنها در دانشگاههای مختلف و وجود فرمهای گوناگون و استفاده از اصطلاحات متنوع نگاهی جامع و دوباره رابه موضوع می‌طلبد.

اهمیت این مسأله از آن جا روشن می‌شود که گاه در بعضی از دانشکده‌ها ساعتها وقت صرف می‌شود تا آیین‌نامه‌ای تفسیر شود و تعارض و تناقض بخشنامه‌ها رفع گردد. فی‌المثل کمیته تحصیلات تکمیلی، شورای پژوهشی، کمیته دکتری، کمیته پایان‌نامه، شورای آموزشی و پژوهشی و یا مشابه آن وظایفی دارند که گاه موهم تداخل است. حدود اختیار استاد راهنما، مشاور و داور باید کاملاً^۴ روشن باشد. استادی که معمولاً^۵ پس از

تکمیل کارپایان نامه دعوت می شود گاه استاد مدعو، ناظر و یا داور نامیده می شود ولی در اینکه او چه اختیاراتی دارد هنوز بحثهایی وجود دارد. هریک از سه واژه فوق بار معنایی خاص دارد. آیا ناظر فقط باید نظارت کند؟ آیا نظارت او شکلی و صوری و یا محتوایی است؟ آیا داور حق داوری دارد؟ آیا او می تواند یک تنه به مخالفت برخیزد و جلوی تصویب پایان نامه را بگیرد؟ و چنانچه مسأله به بن بست رسید تکلیف چیست؟ آیا در این رابطه در دانشکده‌های مختلف علاوه بر دستورالعمل رویه‌هایی هم وجود داشته و دارد؟ آیا این رویه‌ها جمع آوری و تدوین شده‌اند؟

همان طور که استفاده از اصطلاحات مختلف در بیان یک مقصود و مفهوم موجب تفسیرهای گوناگون و تشتت آرا در تصمیم‌گیریها می شود، وجود فرمهای مختلف نیز موجب اختلاف در نحوه برداشت و در نتیجه اتلاف وقت استاد و دانشجو می شود. قابل ذکر است که در یک بررسی در یکی از دانشگاههای کشور معلوم شد که حدود ۱۷۰۰ نوع فرم وجود دارد که باتلاش کارشناسان آن رابه یک دهم تقلیل داده‌اند. جدول شماره ۱ مربوط به یک دانشکده از دانشگاههای تهران با پنج رشته کارشناسی ارشد و بالاتر است که در آن برای طرح پیشنهادی تحقیق ۴ نوع فرم وجود دارد که تعداد صفحات آن بین ۲ تا ۱۳ صفحه است و طبعاً "انتظارات هر گروه آموزشی از دانشجو برای تکمیل آن و پاسخ به سؤالات مطروحه متفاوت است و در نحوه تکمیل پایان نامه هم بی تأثیر نیست.

اگر فرض کنیم که حدود ۲۰ دانشگاه در کشور با ظرفیت حداقل سه دانشکده و هر دانشکده سه گروه تحصیلات تکمیلی داشته باشیم و هریک فرم خاصی برای طرح پیشنهادی تحقیق داشته باشند احتمال وجود ۱۸۰ نوع فرم در این زمینه هست. اگر دانشگاههای علوم پزشکی را هم به این مجموعه اضافه کنیم تعداد فرمها خیلی بیشتر از این خواهد بود.

مقاله حاضر بنا ندارد که به همه مسایل اجرایی در این رابطه بپردازد. بسیاری از مسایل در حین عمل مطرح می شوند. تحقیق جامعی در زمینه فرمها و روشها و نحوه اجرای پایان نامه در همه دانشگاهها نیاز به پژوهش مستقل دارد. سعی این مقاله بر آن است تا بخشی از مسایل مبتلا به دانشجو در رابطه با انتخاب طرح پیشنهادی تحقیق،

مراحل تصویب و برنامه زمان بندی پیشنهادی برای اجرای پایان نامه، نحوه ارتباط دانشجو با استادان راهنما و مشاور و ایجاد آمادگی جهت شرکت در جلسه دفاع را مطرح نماید.

اهمیت پایان نامه

اصولاً هر دانشجویی، به ویژه در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری، برای خاتمه کار خود، لازم است اثری تحقیقی را تهیه و تحویل نماید. این اثر در واقع عصاره و چکیده فعالیت های آموزشی و پژوهشی او محسوب می شود. پایان نامه به معنای تأیید پایانی کار تحصیلی یک دانشجو است و نشانگر فعالیت های منسجم او به حساب می آید که باراهنمایی و ارشاد استاد راهنما و استادان مشاور آن را به پایان می رساند. نباید چنین تصور شود که پایان نامه همانند همه درس های دیگر جنبه تمرینی دارد. در نگارش پایان نامه و یا رساله با توجه اینکه مدت قابل توجهی وقت صرف می شود و بر حسب اینکه ارزش پایان نامه دوره کارشناسی ارشد و یا دکتری باشد بیش از یک یا چند واحد درسی است چنین تصویری درست نیست. در کارشناسی ارشد تعداد واحد پایان نامه بین سه تا چهار واحد است در حالی که در بعضی کشورها تا ۱۲ واحد نیز برای پایان نامه کارشناسی ارشد منظور می شود.^۳ تعداد واحدها در دوره دکتری بیش از ۲۰ واحد است. با توجه به این مسأله در تعریف، دو واژه پایان نامه رساله* اگر چه در بسیاری از موارد مترادف گرفته شده اند، اما بعضی ها فرق قائل شده اند و گفته اند که اولی برای پایان نامه های دوره کارشناسی ارشد و دومی برای پایان نامه های دوره دکتری است.^۴

پایان نامه کارشناسی ارشد دارای ویژگی هایی است که از جمله می توان به موارد زیر

اشاره کرد:

فرم ۱ (دو صفحه)	فرم ۲ (بدون تعیین صفحه)	فرم ۳ (۱۳ صفحه)	فرم ۴ (۵ صفحه)
عنوان رساله	- عنوان کامل پایان نامه	عنوان پایان نامه	- عنوان کامل پایان نامه
خلاصه ای از سابقه پژوهش	- زمینه توضیح مسأله مورد پژوهش	نوع پژوهش کاربردی بنیادی	- طرح زمینه و مسأله مورد پژوهش
مسأله مورد پژوهش	- اهداف و سوالات تحقیق	بیان مسأله	- فرضیه های مورد بررسی
فرضیه، فرضیه های پژوهش	- اهمیت و ضرورت تحقیق	مقدمه	- متغیرهای موجود در پژوهش و تعریف علمی آنها
تعریف متغیرهای اساسی پژوهش	- فرضیه های تحقیق	تعریف مسأله	- متدولوژی طرح
روش پژوهش	- تعیین و تعریف متغیرهای پژوهش و اصطلاحات مورد استفاده	تعریف عملیاتی اجرای مسأله	- گروه نمونه
جامعه مورد مطالعه	- متدولوژی	برسش های اساسی	- نحوه جمع آوری اطلاعات
فنون سنجش و اندازه گیری	- نوع تحقیق	هدف و فایده پژوهش	- محاسبات آماری
	- وسیله و نحوه جمع آوری اطلاعات	فرضیه (های) پژوهش	- منابع مربوط به پژوهش
	- جمعیت یا نمونه مورد تحقیق	روش پژوهش (توجیه روانی آن)	
فهرست منابع مقدماتی	- روش آماری	جامعه مورد مطالعه	
	- محدودیتهای تحقیق	شیوه نمونه گیری	
	- مطالعات و کارهای انجام شده در زمینه مسأله مورد پژوهش	شیوه گردآوری اطلاعات	
	- ضمائم شامل:	ابزارهای پیش بینی شده برای گردآوری اطلاعات	
	ابزار مقدماتی جمع آوری اطلاعات و فهرست منابع استفاده شده	شیوه های تجزیه و تحلیل یافته ها	
		پیشینه پژوهش	
		درایران	
		در خارج	
		برآورد اتمام پژوهش	

جدول شماره یک: محتوای فرمهای چهارگروه آموزشی یکی از دانشکده های دانشگاه تهران برای نگارش طرح پیشنهادی تحقیق

۱. اولین تجربه در تحقیقات دانشگاهی (آکادمیک) به شمار می آید. دانشجو می تواند با یک نوع تلاش پژوهشی و جامعیت مورد نیاز در تحقیق آشنا شود و این مقدمه ای برای کار تحقیقی دوره دکتری باشد.

۲. می‌تواند دانشجو رادست کم در یک جنبه از موضوع حرفه‌ای یا آکادمیک ماهر سازد.

۳. می‌تواند به عنوان یک واحد مهم تحقیق پیشرفته مطرح باشد.^۵

اهداف پایان‌نامه و رساله

در این که اهداف عمومی پایان‌نامه و رساله نویسی چیست، نظرهای مختلفی ابراز شده است. بعضی‌ها آنرا صرفاً "یک کار پژوهشی و تحقیقی" می‌دانند. عده‌ای آنرا رقابت پژوهشی^{**} می‌نامند و پاره‌ای آنرا مشارکت در دانش^{***} بشری به حساب می‌آورند، و شاید همه این مفاهیم مورد نظر باشد، و برحسب دانشکده تا دانشکده دیگر فرق کند؛ و این تلقی عمدتاً^۶ یک تلقی فردی است تا جمعی^۶.

پایان‌نامه و رساله باید راه نشان دهد، ذهن دانشجو را در مسیر مسائل اجتماعی به حرکت درآورد و او را برای آینده‌ای بهتر آماده سازد. البته این به این معنا نیست که پایان‌نامه‌ها صرفاً^۷ باید مسائل کاربردی را مد نظر داشته باشند و مسائل نظری را مورد توجه قرار ندهند بلکه به این معناست که به خاطر فراوانی مسائل کاربردی، درگیر شدن در این گونه موضوعات هم برای دانشجو جاذبه بیشتری دارد و هم او می‌تواند ثمره فعالیت‌های خود را به زودی مشاهده کند که این امر موجب تشویق دیگران در زمینه‌های پژوهشی می‌شود. شاید عمدتاً^۷ تحقیقات کاربردی برای پایان‌نامه‌های دوره کارشناسی ارشد و تحقیقات نظری در سطح دکتری مناسبتر باشد اگر چه این امر کلیت ندارد و بر حسب مورد و در موضوعات مختلف فرق می‌کند.

تفاوت‌های جدول ۲ را می‌توان بین تحقیقات نظری و کاربردی قائل شد.^۷

«آماده کردن طرح پیشنهادی تحقیق گام مهمی در فرآیند تحقیق است. در بسیاری از مؤسسات پیش از آنکه طرحی مورد تأکید قرارگیرد باید طرح پیشنهادی تحقیق به مؤسسه تسلیم شود طرح پیشنهادی مانند نقشه اولیه است که مهندسان پیش از آغاز به کار ساختمان تهیه می‌کنند. پیش نویس طرح پیشنهادی با تجزیه و تحلیلی که توسط

*** Scholarly Work

*** Research competence

**** Contribution to Knowledge

تحقیقات کاربردی	تحقیقات نظری	
<p>۱- مقاصد اصلی در دو جنبه مطرح است اولاً افزایش دانش درباره یک موضوع به کاربرد حرفه‌ای آن مربوط است و ثانیاً به استفاده در هیافت سیستمی حل مسأله توجه دارد.</p>	<p>۱- هدف اصلی ارتقاء سطح دانش در یک زمینه موضوعی خاص است.</p>	هدف پژوهش
<p>۲- مسائل مطالعه شده ممکن است در محدوده توجهات و علائق بشری باشند به شرطی که کاربردهائی در امور مهم حرفه‌ای جامعه داشته باشند.</p>	<p>۲- موضوعات مورد مطالعه به وضوح به سایر مسائل مطالعه شده در حوزه موضوعاتی که از نظر علمی شناخته شده‌اند وابسته است. بدین طریق یک فیزیکدان یا فیلسوف ممکن است درباره یک موضوع بگوید «جالب است ولی موضوع فیزیک یا فلسفه نیست و کاملاً انتظار داشته باشد اکثریت همکارانش با او موافقت کنند.</p>	طبیعت مسائل پژوهشی
<p>۳- ارزش پایان‌نامه و یا رساله اساساً به قوت کاربرد نتایج و دستاورد آن به دانش حرفه‌ای توجه دارد.</p>	<p>۳- ارزش پایان‌نامه یا رساله عمدتاً بستگی به میزان کمکی دارد که به پیشرفت دانش بشری می‌کند، آن را روشن تر می‌سازد، به فرضیه‌ای می‌انجامد و یا تحقیق بیشتری را طلب می‌کند.</p>	ملاک ارزشیابی پژوهشی
<p>۴- دانش از آنجا ارزش دارد که جنبه‌های کاربردی را زنده کند و یا حرفه و خدمت آن را تقویت کند و یا آسان سازد.</p>	<p>۴- دانش به خاطر دانش است.</p>	دلایل جمع‌آوری دانش در خلال تحقیق
<p>۵- هم مواد کاربردی و ارزشی می‌تواند موضوع تحقیق باشد و گاه ارزش‌ها داده‌های لازمی هستند که در معرض تحقیق قرار می‌گیرند.</p>	<p>۵- موضوعات ارزشی به استثنای داده‌های اولیه عمدتاً مورد توجه قرار نمی‌گیرند و هویت دانشجو کاملاً به بررسی مفاهیم عقاید، اهداف حیاتی و غیرحیاتی، مواد، اسناد و حوادث بستگی دارد.</p>	وضوح در ارتباط با ارزشها
<p>۶- روشهای تحقیق ابداع یا برای حل مسائل انطباق داده می‌شود و محققان به سادگی روشهایی از موضوعات دانشگاهی یا کاربردی را وام می‌گیرند.</p>	<p>۶- هر رشته دانشگاهی، روش خاص مربوط به خود دارد که در طول فعالیتهای انجام شده برای کشف یا اثبات مواد مهم موضوع مورد نظر پذیرفته شده‌اند.</p>	روش مورد قبول پژوهش
<p>۷- مقبولیت پایان‌نامه‌ها یا رساله توسط اعضاء حرفه خاص پایان‌نامه که در واقع از موضوعات حمایت (مالی) می‌کنند مورد قضاوت قرار می‌گیرد. همچنین متداول است که از متخصصان موضوعی دانشگاهی یا سایر حرفی که بروی موضوعی حساسیت دارند دعوت شود، تصویب معمولاً با اکثریت آراء چهار یا پنج عضو کمیته ارزیاب که فارغ التحصیلان دانشگاهی هستند انجام می‌شود.</p>	<p>۷- یک پایان‌نامه و یا رساله به داورانی در داخل رشته خاص تحویل می‌شود. امتحان دانشجو ممکن است جنبه عمومی داشته باشد. (در داخل جامعه دانشگاهی انجام شود) ولی قبول یا عدم آن دردست سه یا چهار عضوی است که قبلاً انتخاب شده‌اند. شاید با افزودن یک داور دیگر از رشته‌های مربوط با حق رأی کار تکمیل شود.</p>	چه کسانی پایان‌نامه یا رساله را می‌پذیرند

جدول شماره ۲: ویژگیهای تحقیقات نظری و کاربردی

دانشجو و استاد راهنما انجام می‌گیرد تعدیل می‌شود^۸. در یک نگاه کلی هنگامیکه دانشجو طرح تحقیق خود را آماده می‌کند باید به سؤالات زیر پاسخ گوید:

- آیا این موضوع ارزش تحقیق را دارد؟
- آیا می‌شود در این موضوع رساله‌ای نوشت؟
- آیا من توانائی انجام آن را دارم؟
- آیا میل و علاقه‌ای به این کار در من هست^۹؟

اهمیت پایان‌نامه یا رساله

از ویژگیهای پایان‌نامه این است که زیر نظر استادان راهنما و مشاور تکمیل و به پایان می‌رسد. در واقع می‌توان گفت که این کار یک کار جمعی و گروهی است. پایان‌نامه یا رساله غیر از گزارشهای فصلی و موسمی است که توسط دانشجو برای استادان فراهم می‌شود. در دنیا هم برای پایان‌نامه‌ها اهمیت فراوانی قائلند. بسیاری از تحقیقات پیمایشی، توصیفی و یا تجربی توسط دانشجویان انجام می‌شود و کار آنها سرآغاز یک سلسله پژوهشهای مفصل‌تر و اساسی‌تر می‌شود. چکیده‌هایی که به طور روزآمد و مرتب از پایان‌نامه‌ها در کشورهای پیشرفته جهان تهیه می‌شود حاکی از اهمیت آن است^{۱۰}.

نکته قابل توجه این است که دانشجویانی که درگیر گرفتاری زندگی و یا از نظر مالی و مادی در مضیقه هستند طبعاً نمی‌توانند کار خوبی تحویل دهند. به علاوه، بعضی از طرحها واقعاً هزینه‌های زیادی در بردارد و برای همین است که دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی بر حسب مقدرات و امکانات خود بودجه‌هایی را برای این منظور در نظر گرفته‌اند که طبعاً باید بر کمیت آن افزوده شود. زیرا دانشجو ممکن است دارای نظریه‌ها و فرضیه‌های خوبی باشد که چنانچه پشتوانه مالی نباشد ذهن جوشان او به سردی می‌گراید و انگیزه‌ها از بین می‌رود. در رابطه با پایان‌نامه‌های کاربردی این مشکل زودتر حل می‌شود زیرا دستگاههای بهره‌بردار- در صورت اطلاع- می‌توانند حمایت کنند و مشکلات مالی و اجرائی پژوهش را بر طرف سازند. باید روال و رویه‌های مشخصی از طرف دانشگاهها و آموزش عالی برای حمایت و تقویت و پیشرفت کار پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها طراحی گردد و به طور مستمر و با نظارت، چه به صورت هزینه کامل و یا کمک هزینه، مجریان طرحها را یاری نمود. کمک‌هایی از قبیل تایپ، تجلید و یا تخفیف در انجام

آنها، حداقل کمک ممکن است که دانشجوی می‌تواند از آن بهره‌مند شود. بعضی از سازمان‌هایی که عهده‌دار وظیفه چکیده‌سازی و یا جمع‌آوری آن هستند می‌توانند با عقد قراردادهایی با دانشگاه‌ها و یا دانشجویان و نیز هدایت آنان جهت تهیه چکیده-کمک‌هایی را بنمایند.

برنامه تحقیق که پایان‌نامه هم یکی از موارد آن است مانند برنامه‌ریزی برای یک سفر است دانستن اینکه کی می‌روید و چرا با داشتن موقعیت محل، ارزیابی زمان و فعالیتها، پیش‌بینی وسیله‌ای که با آن مسافرت می‌کنید، تهیه نقشه سفر برنامه‌ریزی برای رسیدن به مقصد در سروقت و قدرت انتقال کامل تجربیات برای دیگران از مسائل کم است در واقع یک تحقیق خوب نیاز به طرح وادله تحقیق دارد^{۱۱}.

تحقیقات مهم دوره فوق لیسانس و دکتری ممکن است زیر نظر استاد راهنما و یا استاد ارشدی انجام گیرد که انرژی خود را وقف تحقیق در مسائل مهم می‌کند. در این صورت تلاش داوطلبان درجه‌های تحصیلی رامی‌توان در جهت‌های خاص مسأله اصلی هدایت کرد و مطالعات درازمدت را امکان پذیر ساخت^{۱۲}.

نحوه انتخاب موضوع پایان‌نامه یا رساله

بهرتر است موضوعات پایان‌نامه در ارتباط با مسائل و مشکلات موجود در زمینه‌های موضوعی خاص باشد. آنهایی که به این امر اعتقاد و یا اعتنا ندارند یا ارزش دانشجوی را نمی‌دانند و یا به حساب نمی‌آورند و یا به حل مسائل و مشکلات موجود در فضای موضوعات خاص، آشنائی، توجه و یا علاقه ندارند و یا بر اثر کثرت کار و گرفتاری نمی‌توانند در این زمینه بیندیشند، طبعاً "شتابزده موضوعی را که خود در نظر دارند و یا دانشجوی پیشنهاد می‌کند می‌پذیرند، بدون توجه به اینکه موضوع مزبور در سلسله مسائل و مشکلات، محلی از اعراب داشته باشد. عده‌ای از استادان هم ممکن است خود سرگرم انجام پژوهش باشند و دانشجویان را در راستای اهداف پژوهشی خود بکار گیرند. و بطور مشروحتر سؤالات می‌تواند این چنین باشد:

الف - اصولاً "در یک مدرسه عالی، گروه آموزشی و یا دانشگاه برای چه مقصد و یا مقاصدی پایان‌نامه و یا رساله نوشته می‌شود.

ب - اگر موضوعات مختلفی در رابطه با دوره‌های کارشناسی ارشد و یا دکتری

می‌تواند مطرح باشد به چه دلیل موضوع انتخابی ترجیح و اولویت دارد.^{۱۳}

موضوعات کاربردی و نظری فراوان‌اند. هر موضوعی فی‌نفسه و خود خوب و مناسب تحقیق است. بسیاری از افراد موضوعاتی را انتخاب می‌کنند و از استادان خود سؤال می‌کنند که آیا این موضوع خوب است و طبعاً به کاربرد آن در جامعه و یا سهم آن در حل پاره‌ای از مشکلات موجود اشاره دارند. آنچه به هنگام انتخاب موضوع باید مورد توجه باشد این است که موضوع باید:

- مورد علاقه دانشجو باشد
- دانشجو توانائی خود را در نظر داشته باشد
- نیاز جامعه را در نظر داشته باشد
- دانشجو بتواند استاد راهنمائی را در این رابطه پیدا کند و با او برای انجام کار به تفاهم برسد. حتی المقدور به زمینه کاری او وابسته باشد.
- در مورد علاقه‌مندی دانشجو باید گفت که گاه اتفاق می‌افتد که دانشجو بر حسب ضرورت و صرفاً به خاطر ادای تکلیف و اخذ مدرک و یا به جهت سهولت کار و یا مضیقه زمانی با عدم استقصای کامل در مورد موضوعات مجبور می‌شود موضوعی را انتخاب کند که تمایل چندانی به کاربرد روی آن ندارد. به نظر می‌رسد که این بدترین شکل انتخاب برای پایان نامه و یا رساله است.
- گاه اتفاق می‌افتد دانشجو به موضوع علاقه‌مند است اما به خاطر عدم تبیین موضوع و یا گستردگی کار و عدم پیش‌بینی‌های لازم در تهیه اسناد و مدارک، در آغاز و یا در حین انجام کار متوجه می‌شود که توان انجام آن را ندارد.
- دانشجو باید برای تهیه اطلاعات از همکاری دستگاه‌های ذیربط مطمئن باشد و قبل از شروع، تضمین‌های کافی دریافت کند، و بررسی کند که اطلاعات مورد نیاز او قابل تحصیل است، یا محرمانه و طبقه‌بندی شده است و یا...
- در مورد نیاز جامعه در رابطه با موضوعات انتخابی باید توجه داشت که، موضوعاتی که مورد ابتلای جامعه‌اند و می‌توانند گرهی از مشکلات موجود در جامعه را بگشایند در اولویت‌اند.

«توجیه موضوع تحقیق بخش مهمی از طرح پیشنهادی به شمار می‌رود. تحقیق‌ها اغلب پرهزینه و وقت‌گیرند و اکثر سازمانها نسبت به حمایت‌های مالی این قبیل طرح‌ها بی‌میل‌اند.

مگر اینکه از نظر کاربردی به نتایج آن مطمئن باشند»^{۱۴}.

دانشجو باید توجه داشته باشد که انتخاب استاد راهنمای مورد نظر و متقاعد کردن او برای پذیرش سرپرستی پایان نامه و یا رساله وظیفه اوست. معمولاً استادان دانشگاه به خاطر مشغله فراوان و یا محدودیتهای دیگر- گاه روی خوشی برای انتخاب هر پایان نامه و یا رساله نشان نمی دهند مگر آنکه مورد علاقه خودشان هم باشد. در این که آیا اول استاد راهنما انتخاب شود و سپس موضوع رساله به تصویب کمیته و یا گروه آموزشی برسد و یا برعکس آن باشد، و یا به طور همزمان انجام گیرد، بستگی به خط مشی دانشگاههای مختلف دارد. گاه اتفاق افتاده است که موضوعی انتخاب شده ولی استاد راهنمائی برای سرپرستی آن پیدا نشده و بناچار دانشجو مجبور شده است که پس از انقضای مدت، دوباره موضوعی دیگر را انتخاب کند. به نظر می رسد چنانچه این هر دو همزمان انتخاب شود بهتر است. در اینکه استاد راهنما از چه دانشگاه و یا چه شهری باشد علی الاصول نباید محدودیتی وجود داشته باشد اما گاه دانشگاه و یا دانشکده ای عمدتاً به خاطر مسائل مالی و اجرائی انتخاب استاد راهنما و نیز استادان مشاور از خارج از دانشکده و یا شهر مورد نظر را منع می کنند. در هر حال صلاحیت علمی استاد راهنما و استادان مشاور و توانائی آنها جهت سرپرستی باید تأیید شود.

- موضوع انتخابی باید در رابطه دقیق با موضوع ورشته دانشجو باشد. استاد راهنما و کمیته رساله یا تحصیلات تکمیلی موظفند با بررسیهای قبلی افق روشنی را فراراه دانشجو قرار دهند. ارتباط اعضای گروه آموزشی با پیشرفتهای علمی در سطح کشور و جهان و سازمانهای علمی، پژوهشی و کاربردی نیازمند به حاصل تحقیقات می تواند در این زمینه مؤثر باشد. بسیاری از سازمانهای علمی و پژوهشی علاقه مندند فهرستی از زمینه های مورد علاقه خود را در اختیار دانشگاهها و گروههای آموزشی قرار دهند تا به هنگام انتخاب موضوع رساله توسط دانشجویان و یا انتخاب طرح پژوهشی توسط استاد و یا استادان مورد توجه قرار گیرد.

«بعضی از دانشجویان نخستین مسأله راطوری انتخاب می کنند که بعدها بتوانند در سطح پایان نامه فوق لیسانس یا رساله دکتری آنرا گسترش دهند. بنابراین نخستین تحقیق به عنوان فرآیند اکتشاف خواهد بود»^{۱۵}.

در موضوعات کاربردی این توجه و عنایت هم به نفع دانشجو است هم به نفع گروه

آموزشی و دانشکده که مشخصاً "موضوعات خاصی را دنبال می کند و هم جامعه که با توجه به تخصص گروه و یا گروههای آموزشی از آن بهره مند می شود. بعضی از دانشجویان به خاطر سهولت کار و یا علاقه مندی، موضوعی را که قبلاً روی آن کار کرده اند به عنوان موضوع پایان نامه و رساله انتخاب می کنند. اگر چه در این زمینه محدودیتی نیست ولی رعایت نکات پیشگفته در این مورد باید مدنظر باشد.

وظیفه دانشجوی در قبال طرح پیشنهادی تحقیق

دانشجو باید نظر کمیته پایان نامه و رساله را با نشان دادن صلاحیت و با ارائه طرح نوشته شده خود در این مرحله برای ورود به مرحله عملی تدوین پایان نامه و یا رساله تأمین کند. سؤال اصلی این است که آیا آمادگی کافی دانشجوی از خلال نوشته طرح پیشنهادی او مشخص است؟ او در بخش اصلی طرح خویش به نحوه بررسی و جستجوی سئوالات مطروحه خود که گاه به آن فرایند می گویند می پردازد و از لحظه شروع تا پایان کار، آن را تعقیب می کند. عملاً توصیه می شود که به هنگام ارائه طرح پیشنهادی تحقیق، جزئیات فرایند تحقیق به شکل برجسته تر در طرح عنوان شود. همه اجزای طرح پیشنهادی تحقیق باید با یکدیگر هماهنگ و از نظر معنایی وابسته باشند.

ویژگیهای طرح پیشنهادی تحقیق

در یک نگاه کلی این طرح باید به سئوالات زیر پاسخ گوید:

- مسأله چیست؟
  - سئوالات تحقیق و یا فرضیه ها کدام اند
  - کاربرد تحقیق چیست؟
  - زمان اجرای تحقیق، و محل اجرای آن کجاست؟
  - روش اجرا و منابع مورد لزوم کدام است^{۱۶}؟
- دانشجو باید بداند که دیدگاههای اعضای کمیته پایان نامه و رساله در ارزیابی باهم فرق دارند. توصیه این است که دانشجوی سه ملاک زیر را مدنظر داشته باشد:
- اولین ملاک شامل بررسی دست کم عوامل زیر است:

الف - یک عنوان مختصر که تحقیق را توصیف کند.

ب - خلاصه فهرست مندرجات.

ج - شرح مقدماتی در توصیف مسأله مورد مطالعه.

د - بیان مشخص مسأله در قالب سئوالاتی که نتایج تحقیق باید به آنها پاسخ گوید، یا به صورت فرضیه‌ای که باید تأیید شود یا اطلاعاتی که باید آماده گردد یا محصولاتی که باید تولید شود و یا ترکیبی از همه اینها.

در اینجا اگر اصطلاحات تعریف شوند بسیار بجاست. نمودار شماره ۱ ممکن است الگوی مشخصی برای این کار باشد.^{۱۷}

ه - تهیه سیاهه‌ای از دسته‌بندی متون مربوط به مقاله با بازبینی انتقادی و تحلیلی آن به گونه‌ای که بتواند پشتوانه‌ای برای رفع نیازهای تحقیقی مورد نظر باشد.

و - بخش فرایند گام به گام شامل اطلاعات مخصوصی درباره داده‌های جمع‌آوری شده و اعتبار و قابل اعتماد بودن داده‌ها و بررسی و ارزیابی آنها برای پاسخگویی به مسائل خاص.

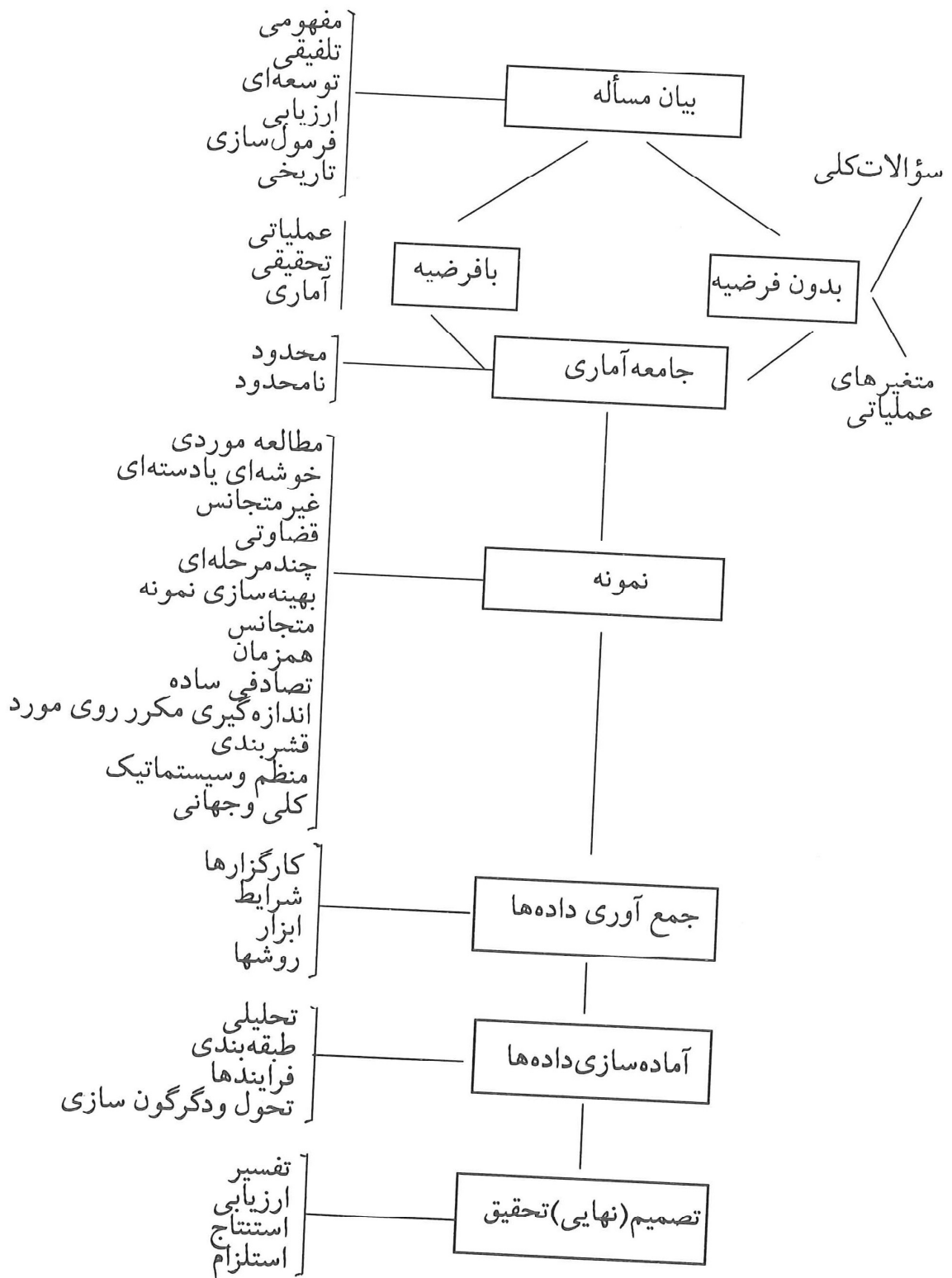
ز - خلاصه‌ای از جستجوی پیشنهادی که قبلاً^{۱۸} به طور فهرست‌وار آمده است، و نیز سایر مواردی که باید جزو یادداشتها باشد (مثل زمینه‌های انسانی مسأله و محدودیت‌های مربوط به مطالعه).

ج - نمونه‌ای از فرمهای جمع‌آوری داده‌ها یا تستها یا مواد مشابهی که در تحقیق مورد استفاده قرار می‌گیرد.

ط - کتابشناسی منابع.

در کتابشناسی منابع باید به سه نکته توجه داشت (۱) جستجوی کاملی در رابطه با مسأله مورد تحقیق باید انجام گیرد و اطمینان حاصل شود که کار مشابهی در حال انجام نیست (۲) کارهای انجام شده دسته‌بندی شود (۳) این آثار نقد و نواقص آن مطرح شود.^{۱۸}

دوم، باید اطمینان حاصل شود که ابهامات و مسائل موجود به طور واضح و روشن مورد توجه قرار گرفته‌اند. برای مثال، اگر پاره‌ای از داده‌ها برای پاسخ به پرسشنامه‌هایی که برای افراد فرستاده می‌شوند متکی است و سابقه نشان داده است که در صد پاسخها به سئوالات مشابه بسیار کم و کوتاه بوده است باید در طرح کلی مورد توجه قرار گیرند و روشها و اقداماتی اتخاذ شود تا نتیجه مطلوب عاید گردد.

نمودار شماره ۱: الگوی کلی برای تحقیقات

سوم، توصیه این است که فرایند برنامه‌ریزی منظم که نشانگر مراحل زمان‌بندی شده تحقیق است تهیه شود. این مطلب ممکن است به صورت یک ضمیمه تلقی شود. نمودار شماره ۲ فرایند زمانی این امر را نشان می‌دهد^{۱۹}. به عبارت دیگر، دانشجو برای تحویل کار خویش باید سه ملاک و معیار زیر را مدنظر داشته باشد. ملاک‌هایی که خود برای کار خویش دارد؛ ملاک‌هایی را که استاد راهنما تعیین می‌کند؛ و ملاک‌هایی که مؤسسه یا دانشکده آنها را لازم‌الاجرا می‌داند. دانشجو باید در چارچوب این ضوابط به انجام کار خویش مشغول باشد^{۲۰}.

ویژگیهای یک پایان‌نامه خوب

یک پایان‌نامه خوب پایان‌نامه‌ای است که در تهیه آن به همه ظرایف و نکات ریز و درشت عنایت شده باشد. رعایت همه نکات در انواع پایان‌نامه‌ها ممکن است با هم فرق کند، اما توجه و هوشیاری دانشجو می‌تواند به او کمک کند تا جلوی بسیاری از ایرادهایی که ممکن است استاد راهنما، استادان مشاور و یا اعضای کمیته تحصیلات تکمیلی، گروه و یا دانشکده بگیرند گرفته شود. جدول شماره ۳ مجموعه کلیه مسائلی است که در نگارش پایان‌نامه و یا رساله باید از آغاز تا انجام در مدنظر باشند و دانشجو همواره کار خویش را با آنها مطابقت و ارزیابی نماید تا نکته‌ای فراموش نشده باشد^{۲۱}.

انتخاب موضوع	برگه‌های چاپ شده کامپیوتری
ارجاعها و کتابشناسیها	بررسی تفاوت بین نیازمندیهای مورد درخواست
اسناد مورد اعتماد و سایر مواد	دانشگاه، گروه و کمیته
استثناهای مربوط به رساله (اگر باشد)	پاورقیها
استفاده از زبان خارجی	پرداختهای ویژه و زمان آن
امضاءهای مورد نیاز	تقدیرها
اندازه و ترکیب مورد درخواست کمیته پایان‌نامه و رساله	تعریف اصطلاحات
استفاده از نسخه‌های دانشجویان و یا استادان	تصاویر از جمله تصاویر تاخورد
بخشهای فرعی و اصلی	توضیحات و آموزش مربوط به مواد به کار رفته در
بخشهای تصویری	پایان‌نامه
بخشهای مهم پایان‌نامه و یا رساله	ترسیمها
بررسی توضیحات اضافی	تکثیر و یا نسخه‌برداری نسخ خطی
برنامه‌های کامپیوتری مناسب برای پایان‌نامه	تغییرات و اصلاحات
	تحويل طرح کلی

مواد طبقه‌بندی شده	ثابت نام برای دفاع رساله یا پایان نامه (زمان)
مواد و مطالب نقل شده مجاز مثل نقل قولها	چکیده
مسئولیت رئیس دانشکده	چشم‌اندازها
مسئولیت رئیس گروه	حق مؤلف
مشاوره و کمک در ویرایش	حاشیه‌ها
مقررات محلی	خدمات ماشین‌نویسی
میکروفیلم	روش بررسی نواقص و احتیاجات
مالکیت پایان‌نامه (حقوق ادبی)	زندگینامه (طرح سرگذشت‌نامه‌ای)
مکان و جایگذاری مواد غیرچاپی	صحافی
مواد قبلاً توزیع و چاپ شده و یا قابل چاپ	صفحه عنوان
مجلدات جداگانه	ضمائم
مسئولیت دانشجو	عکس‌ها
محدودیت‌های زمانی و برنامه‌زمان‌بندی شده برای	علائم اختصاری، رمزها و اصطلاحات
تحویل	غلط‌گیری
ماشین‌نویسها	فرایند عدول از مقررات رسمی
نظم مطالب	فرم انتخابی گزارش پایان نامه و یا رساله
نسخه نهائی	فضاها
نسخه شخصی	فهرست مندرجات (نمونه)
نمره پایان‌نامه و یا رساله	فهرست جداول
نسخه‌های مورد نیاز	قراردادهای ماشین‌نویسی
نیازهای باقی مانده	قالبها و پردازشگر کلمات
	قالب‌بندی صفحات
	کار با کمیته پایان نامه

جدول شماره ۳. مواد اداری و فنی ملحوظ در مقررات تدوین پایان‌نامه و یا رساله به ترتیب الفبائی

مطالب بالا مجموعه مطالب و مواردی است که در یک پایان‌نامه و رساله جامع و فراگیر می‌تواند مد نظر باشد، گو اینکه در بعضی از موارد ممکن است پاره‌ای از آنها به دلایل مختلف کاربرد نداشته باشد و یا نسبت به آن سختگیری نشود. بسیاری از دانشجویان در ارزیابی کار خود سردرگم و گیج می‌شوند. زیرا از آغاز کار، آن طور که باید و شاید، کار را برآورد نمی‌کنند و در اثر سهل‌انگاری، خوش‌باوری، و یا ساده‌انگاری چنین تصور می‌کنند که کار بموقع تمام می‌شود و چون با تأخیر مواجه می‌شوند همواره تقاضای تمديد وقت می‌کنند. گاهی اوقات هم کار آماده است ولی به دلیل عدم آشنایی با مقررات گروه و یا کمیته تحصیلات تکمیلی دانشکده چون خود را در نوبت نگهداشته‌اند باز به خاطر تراکم متقاضیان دفاع پایان‌نامه و یا برخورد با تعطیلات رسمی و

- د- بررسی دقیق اعتبار نظریه و آثار تحقیقی مناسب
- ه- خلاصه آنچه در رابطه با موضوع پایان نامه یار ساله شناخته و ناشناخته است.
- و- سهمی که این تحقیق در افزایش حجم آثار مورد نظر خواهد داشت.

۴- طرح تحقیق

الف - روش عمومی

ب - فرایندهای ویژه

ج - جمعیت یا نمونه تحقیق

و - ابزار

ه- پایلوت

و - جمع آوری داده‌ها

ز - آماده‌سازی داده‌ها

ح - خلاصه

۵- یافته‌ها

الف - طرح (مطالعه)

ب - فرایندها

ج - عناصر، فرضیه‌ها و سؤالات تحقیق

د - گواهانی که پس از تحقیق، عوامل، فرضیه‌ها و سؤالات تحقیق را تأیید یارد می‌کنند.

ه- نتایج غیر قابل پیش بینی (یافته‌ها)

و - خلاصه آنچه یافته شده است.

۶- خاتمه و کاربردها

الف - نتایج

یک- نتایجی که بر پایه یافته‌ها باید ترسیم شوند.

دو- توضیحات جایگزین برای یافته‌ها

سه - اثر تحقیق (مطالعه) در قالب آنچه آموخته شده است.

چهار - قوتها، ضعفها و محدودیتهای مطالعه

ب - کاربردها

یک - کاربرد برای فعالیت حرفه‌ای یا طراحی

دو - کاربرد برای یک امر تحقیقی در موضوع

سه - کاربرد در نظریه پردازی

چهار - کاربرد برای پژوهشهای بعدی

ج - توصیه‌ها

یک - توصیه‌ها برای پژوهشهای بیشتر یا تغییر روش شناسی پژوهش

دو - توصیه‌ها برای تغییرات در فعالیتهای حرفه‌ای

سه - تغییرات توصیه شده یا تعدیل هادرساختار نظری پذیرفته شده

چهار - توصیه‌ها راجع به تغییرات در سازمان، فرایندها، فعالیتها و رفتار

د - خلاصه

۲۳

ضمائم

کتابشناسی

از ویژگیهای دیگریک پایان نامه خوب تهیه چکیده برای آن است. همانند همه آثار علمی چه کسی بهتر از شخص پدید آورنده می تواند چکیده اثر خویش را فراهم کند. این امر کمکی به گسترش اطلاعات در زمینه پایان نامه‌ها و رساله‌ها است و کارکنانی را که به تهیه و جمع آوری و انتشار چکیده مشغولند آسان می سازد.

برای اینکه دانشجویان بیش از پیش بانگارش مقاله‌ای تحقیقی آشنا شوند بهتر است که از همان آغاز شروع به تهیه پایان نامه و یارساله بدانند که باید یک مقاله تحقیقی قابل چاپ در یکی از نشریات علمی کشور از پایان نامه خویش رافراهم سازند. این کار، دانشجویان را متقاعد خواهد کرد که اثر او در افزایش دانش بشری در زمینه مربوطه سهمی داشته است.

امروزه در دنیا، برخلاف گذشته که پایان نامه فقط به تعداد محدودی تکثیر و به کمیته‌های مربوط و به کتابخانه ارائه می شد، رساله‌های دوره دکتری و بسیاری از پایان نامه‌های دوره کارشناسی ارشد پس از تصویب بلافاصله میکروفیلم شده و به

سادگی و باقیمت ارزان در اختیار دیگران قرار داده می‌شود، و بخشی از آنها در بانکهای اطلاعاتی مخصوص ذخیره می‌شوند. دسترسی به این مجموعه‌ها همانند سایر مواد کتابخانه‌ای برای دانشجویان امکان پذیر شده است.^{۲۴}

باید توجه داشت که چاپ رساله و پایان‌نامه اگر ممکن باشد بسیار بجا و مطلوب است ولی عمدتاً در عمل مشاهده شده است که کار دانشجویی هر چند در سطح بالا باشد بدون اصلاحات و دوباره نویسی قابل چاپ نیست. در واقع کار و ساختار اصلی طرح در پایان‌نامه و یا رساله فراهم شده است که پس از تصویب، دانشجو می‌تواند در جهت تکمیل و گسترش آن برای چاپ اقدام کند.

بسیاری از مؤسسات و افرادی که به دنبال نیروهای کیفی جهت استخدام برمی‌آیند. از طریق پایان‌نامه‌ها و یا رساله‌ها و بررسی و ارزیابی آنها می‌توانند به مقصود خویش دست یابند، ضمن اینکه موضوع پایان‌نامه و یا رساله تا حد زیادی علاقه، تجربه و نگرش دانشجو را نسبت به موضوع مشخص می‌کند.^{۲۵}

نگارش پایان‌نامه

از نکات قابل توجه در نگارش پایان‌نامه رعایت قواعد و اسلوب نگارش است. توجه به رسم الخط‌ها می‌تواند بسیار مفید باشد. در واقع توجه به چنین مسأله‌ای کار ماشین‌نویس را آسان می‌کند و ضمن اینکه تمرینی برای دانشجو برای ورود به عالم نویسندگی است کار را برای چاپ نهایی نیز آسان‌تر می‌سازد. توجه به قواعد آوانویسی و نقطه‌گذاری نیز از آن جمله است. همچنین لازم است دانشجو از به کار بردن عبارات سبک، یا محاوره‌ای حتی الامکان خودداری کند مگر اینکه موضوع رأساً در آن رابطه باشد. باید به نقل قولهای مستقیم و غیرمستقیم توجه کامل داشته باشد و سعی کند در استفاده از نظرات دیگران حفظ امانت کند. از آوردن مطالب اضافی که در اثبات آن دچار مشکل می‌شود و یا اثبات آن هنوز مشخص نیست اجتناب ورزد. حتی الامکان از جدل پرهیزد و از مطالب اضافی که ربطی به موضوع ندارد خودداری نماید. استفاده از ضمیر اول شخص معمولاً مطلوب نیست و از تواضع علمی به دور است. در استنادها معمولاً توجه به منابع اولیه و اصلی بسیار مهم است. در نقل قولها هم قواعدی است، که چنانچه مثلاً از چند خط بیشتر نباشد می‌تواند بین دو گیومه و در متن عبارات

قرارگیرد ولی چنانچه بیشتر باشد لازم است با فرورفتگی بیشتر و چه بسا با حروف ریزتر مشخص شود. (در این زمینه، اطلاعات بیشتر در کتب روش تحقیق و آئین نگارش و گزارش نویسی موجود است ولی متأسفانه یکدست نیستند).

حجم رساله از نکاتی است که گاه مورد پرسش دانشجو واقع می‌شود. آنچه در درجه اول اهمیت است بحث حول موضوع انتخابی و پروراندن کامل آن تا سرحد نتیجه‌گیری و ارائه راه‌حلهای و پیشنهادهاست. در عین حال، بعضی از دانشگاه‌ها رساله دکتری در تاریخ و ادبیات را حول ۶۰ هزار کلمه (حدود ۳۰۰ صفحه) و رساله کارشناسی ارشد را حول ۴۰ هزار کلمه (حدود ۲۰۰ صفحه) می‌دانند.^{۲۶} ولی در رساله‌های علمی ممکن است حجم رساله کاملاً "فرق کند و چه بسا یک طرح ابتکاری علمی در چند صفحه وافی به مقصود باشد. البته دانشجو می‌داند که آنچه وجودش در پایان‌نامه برای طرح و اثبات موضوع مورد بحث لازم است حتماً باید بیاید و آنچه لازم نیست نباید بیاید و در مورد آنچه نسبت به ضرورت آن تردید دارد می‌تواند به عنوان پیوست ذکر کند.^{۲۷}

قبل از دفاع

لازم است دانشجو قبل از دفاع و مشخص شدن روز آن، اموری را انجام دهد تا تبادل آسوده و جمعیت خاطر بتواند در جلسه دفاعیه حضور یابد و به وظیفه خود عمل کند. او باید مطمئن باشد که آمادگی لازم را در این زمینه به دست آورده است. و از آنجا که خود کارت تحقیق را انجام داده است طبیعی است که بر کار خویش مسلط باشد اما از آن رو که شاید این کار اولین تجربه پژوهشی او به حساب می‌آید چه بسا بهت جلسه دفاع و یاسایر عوامل و شرایط او را از انجام این مقصود به نحو مطلوب - علی‌رغم کوششهایی که کرده است باز دارد.

دانشجو علاوه بر این که خود نسبت به نحوه ارائه مطالب، تمریناتی را انجام می‌دهد و تسلط خویش را بر بیان مسأله و موضوع می‌آزماید باید از دوستان خود در این رابطه نیز کمک بگیرد و در زمانهای مناسب مطالب را برای آنها بازگوید و نظرات آنها را بشنود و اگر انتقاد و ایرادی از جانب آنها می‌شود با خونسردی بپذیرد و جواب گوید.

در این زمینه استاد راهنما و مشاوران نقش بسیار حساسی دارند. استاد راهنما باید به طور آزمایشی از دانشجو بخواهد تا از رساله خویش دفاع کند و موارد لازم را به او تذکر

دهد و توان و قابلیت او را برای دفاع ارزیابی کند.

بسیاری از دانشجویان فکرمی‌کنند که بایکبارنوشتن، مشکل طرح مسأله و یا گسترش آن به خوبی انجام می‌شود درحالی که چنین نیست. قسمت‌های مشکل و پیچیده رساله یا پایان نامه ممکن است چندین بار نوشته شود. افراد کمی وجود دارند که می‌توانند نثر روانی را بدون قلم خوردگی و خط زدگی داشته باشند. نوشته خوب به فکر روشن بستگی دارد. و برای بسیاری از نویسندگان به سادگی حاصل نمی‌شود. نوشته‌های پژوهشی، فنی یا علمی این چنین هستند. نثر قابل خواندن و روشن و روان غالباً حاصل اصلاحات، ویرایش و بازنویسی چندین باره است.^{۲۸}

پاره‌ای از دانشجویان تنها منتظر استاد راهنما هستند تا اثرشان را، به ویژه از نظر ادبی و جمله بندی، نقد کند، که این در واقع اتلاف وقت است. هر شخص باهوش و دارای ذهن روشن که کمی تخصص موضوعی هم داشته باشد می‌تواند فصل‌های پایان نامه و یا رساله را بخواند و درباره معانی و اصطلاحات آن سؤال کند. اگر پاره‌ای از مفاهیم و اصطلاحات و یا عبارات برای این اشخاص روشن نباشد طبعاً برای کمیته تحصیلات تکمیلی و استاد راهنما نیز روشن نیست. البته بازمینی نسخه پیش نویس توسط استاد راهنما بسیار مهم است ولی دیگران نیز می‌توانند در خلال این مدت پیشنهادهای خوبی درباره جملات داشته باشند؛ که این امر نیز وقت استاد راهنما را صرفه جوئی خواهد کرد و به او اطمینان می‌دهد که دانشجو برای حل مسائل عمده و نهایی به نزد او آمده است. دانشجو باید جمیع مطالب لازم، از قبیل نقطه گذاری، هجای کلمات، جمله بندی و غیره، را رعایت کند. سؤالات زیر می‌تواند به عنوان یک و ارسی (چک لیست) پایان نامه و رساله مطرح باشد:

- در مقدمه و بیان مسأله

آیا مسأله به صورت کلی و جزئی هر دو بیان شده است؟

آیا مقصود و هدف مطالعه (تحقیق) بیان شده است؟

آیا سؤالات و یا فرضیه‌ها معلوم شده‌اند؟

آیا خواننده برداشتی عمومی، و منطقی از تحقیق و ارتباط آن با مبناهای فرضی دریافت

خواهد داشت؟

آیا در آغاز، مسأله به صورت کلی و در پایان به صورت ریزتر، راه رسیدن به هدف مشخص طرح شده است؟

آیا خواننده آگاه شده است که بررسی متون، انتخابی و گزینشی است، و ملاک انتخاب و ارتباط تشریح شده است؟

آیا متون مربوطه ارزیابی دقیق شده‌اند؟

آیا ارتباط بین آنچه قبلاً دیگران انجام داده‌اند و آنچه قرار است در این تحقیق انجام شود بیان شده است؟

آیا اعلامی مناسب برای کمک به خواننده برای اینکه بخشهای بازبینی و نقد شده را از بقیه جدا کند به کار رفته است؟ آیا هر بخش خلاصه دارد؟

آیا برای انتقال از بخشی به بخش دیگر تمهیدات لازم اندیشیده شده است؟

آیا خلاصه‌نهایی که ضرورت انجام طرح را اثبات می‌کند و این که این تحقیق چه خلأئی را پر کند وجود دارد؟

- در رابطه با روش و فرایند اجرا

آیا توضیح داده شده است که برای جمع‌آوری اطلاعات لازم برای تحقیق چه اقداماتی شده است؟

آیا برای شخص دیگری که این رساله یا پایان نامه را می‌خواند امکان جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل این داده‌ها وجود دارد؟

آیا روش به کار رفته در تحقیق از روشهای مشهور در متون روش‌شناسی تحقیق است؟

آیا موضوعات انسانی مطرح شده کاملاً مورد حمایت قرار گرفته است؟

آیا متغیرها در این طرح کاملاً توضیح داده شده‌اند؟

اگر کنترل‌لهایی برای متغیرها به کار رفته است آیا آنها نیز کامل و دقیق توضیح داده شده‌اند؟

اگر از موارد و یادستگاههایی استفاده می‌شود آیا آنها تشریح و تصویر شده‌اند و تاریخچه و مفید بودنشان بیان شده است؟

آیا وضعیت ظاهر مطالعه مشخص شده است؟

آیا پرسش لازم است؟ اگر چنین است انجام شده است؟

- در رابطه با نتایج

آیاجداول شامل همه اطلاعات ضروری هستند که بدون مراجعه به متن بتوان آنها را مورد استفاده قرار داد؟^{۲۹}

وظیفه استاد راهنما

درواقع استاد راهنما برای دانشجو به مثابه پدر و مادر می‌ماند که او را تحت راهنمایی‌های خویش به کاری وادار کرده و در طول کار او را سرپرستی نموده است. طبیعی است که همان طور که دانشجو نگران کار خویش است استاد راهنما نیز همانند پدر و مادر که نگران اعمال فرزند خویش اند او نیز نگران کار دانشجو است. او میل دارد دانشجو بخوبی از عهده انجام کار برآید. البته پدر و مادر در تحت هر شرایطی ممکن است از فرزند خود دفاع کنند. اگرچه همه این چنین نیستند اما استاد راهنما به رغم این میل باطنی باید خونسرد باشد و از حد خود پافرا تر نگذارد و عدالت را دقیقاً اجرا کند. او به مثابه یک قاضی و داور بی طرف است که نه از دانشجو بی جهت دفاع می‌کند و نه اجازه می‌دهد که سؤال کنندگان بحث را به انحراف بکشانند و یا حمله غیر منصفانه بنمایند.^{۳۰} دانشجو خود نسبت به رساله خویش مسؤول است و نباید تصور کند که استاد او مسؤولیت هر کاری را می‌پذیرد. همچنین نباید انتظار داشته باشد که استاد در بحث‌ها از او دفاع کند. استاد در واقع هم راهنماست و هم ممتحن، چه بسا استاد راهنما آماده بودن رساله‌ها را جهت دفاع اعلام کند ولی در پایان جلسه دفاع، دانشجو مجبور می‌شود دوباره به اصلاحات خود پردازد.^{۳۱}

در بین اعضای کمیته دفاع نقش استاد راهنما از همه برجسته‌تر است. دانشجویان بسیاری از مسایل را می‌توانند از دانشجویان دیگری، که قبلاً پایان‌نامه و یا رساله خویش را گذرانده‌اند، سؤال کنند اما شنیدن از شخص استاد راهنما برای دانشجو لطف دیگری دارد. دانشجویان معمولاً از استادان راهنما بسیار ممنون خواهند شد چنانچه قبل از جلسات رسمی مطالبی را به آنها گوشزد کنند و یاد در کلاسهای سمینار تحقیق آنها را بیان نمایند. عمده وظایف استاد راهنما به قبل از روز دفاع مربوط است. در تهیه طرح پیشنهادی تحقیق وظیفه استاد راهنما خیلی سنگین تر است و شاید نیاز به بحث و گفتگوی بیشتری با دانشجو داشته باشد تا او را کاملاً برای طرح مطلب خویش در جلسه

بررسی طرح پیشنهادی تحقیق آماده نماید. مراحل دوازده گانه زیر قبل وبعد از جلسه رسمی کمیته پایان نامه و یارساله و یاکمیته تحصیلات تکمیلی برای پذیرش طرح پیشنهادی تحقیق به عهده استاد راهنما به عنوان هدایت کننده اصلی است:

- ۱- استاد راهنما و دانشجو بارها قبل از جلسه رسمی یکدیگر را در دفتر کار استاد ملاقات می کنند تا مطمئن شوند که کاربرای ارائه آماده شده است یا خیر؟
- ۲- استاد راهنما در روز ارائه طرح پیشنهادی تحقیق برنامه راطوری ترتیب می دهد تا دانشجو در کنار اتاق کنفرانس یا اتاق جلسه درجائی مناسب استقرار یابد.
- ۳- هنگامی که اکثر اعضای کمیته حضور پیدا کردند و زمان مشخص فرارسید جلسه رسماً افتتاح می شود.
- ۴- استاد راهنما مطمئن می شود که اعضا آمادگی دارند دانشجو را بپذیرند و اعتراضی از جانب کسی وجود ندارد.
- ۵- از دانشجو خواسته می شود تا به جمع بپیوندد. استاد راهنما از دانشجو می خواهد تا خلاصه ای مختصر از (الف) سوابق علمی تجربی خود و (ب) طرح پیشنهادی تحقیق که برای تصویب ارائه کرده است بیان کند.
- ۶- سؤالات و پیشنهادهای درباره طرح پیشنهادی تحقیق آغاز می شود. استاد راهنما معمولاً "از استاد ارشد می خواهد که رهبری جلسه را به عهده بگیرد.
- ۷- سؤالات و بحثهای مربوط و پیشنهادهای تا آنجا ادامه پیدامی کند تا استاد راهنما احساس کند که اعضای کمیته تمایل به ختم جلسه دارند. در غیر این صورت، بحث ادامه پیدامی کند.
- ۸- سپس استاد راهنما رسماً "از اعضا می خواهد مشخص کنند که طرح پیشنهادی رد شده، بدون قید و شرط پذیرفته شده و یا با شرایطی مورد قبول واقع شده است.
- ۹- کمیته فرم ارائه شده توسط استاد راهنما را امضا می کند.
- ۱۰- استاد راهنما دانشجو را احضار می کند و در حضور اعضا نتیجه را به اطلاع وی می رساند.
- ۱۱- استاد راهنما و دانشجو چنانچه لازم باشد درباره موضوع به بحث می نشینند.^{۳۲}

البته رعایت مراحل فوق در همه موارد به گونه ای مشخص و یادرهم ادغام شده اجرایی شود. رعایت دقیق تک تک موارد هم برابته و اهمیت اجرای کار می افزاید وهم

راه اعتراض و گله را، چه از جانب استادان و چه از جانب دانشجو، مسدود می‌کند. نکته جالب تر اینجاست که حتی قبل از تصویب طرح پیشنهادی تحقیق استاد راهنما تعیین شده است در حالی که در بعضی از گروه‌ها و دانشکده‌ها ممکن است استاد راهنما به مدت ۱۵ روزالی یک ماه پس از تصویب طرح پیشنهادی تحقیق معین شود. در صورت اجرای طرح اول یعنی انتخاب استاد راهنما قبل از تصویب طرح پیشنهادی تحقیق، طبعاً باید یکی از اعضای گروه آموزشی دانشکده‌ای مسئولیت رابه عهده بگیرد.

اشکال طرح دوم این است که ممکن است پس از تصویب طرح پیشنهادی تحقیق استاد راهنمای واجد شرایط یا پیدا نشود و یا سرپرستی را قبول نکند و کارمدتی به تعویق بیفتد و اصل پذیرش موضوع زیرسؤال برود. بنابراین، انتخاب موضوع با فرض وجود استاد راهنمای متبحر در آن زمینه قابل تصور خواهد بود.

همان طوری که گفته شد اداره جلسه به عهده استاد راهنماست. ولی در آغاز جلسه رئیس گروه آموزشی و یار رئیس دانشکده می‌تواند جلسه را با ذکر مقدماتی رسماً آغاز و محور بحث رابه استاد راهنما بسپارد.

در روز دفاع دانشجو باید عصاره‌ای از آنچه را انجام داده است بیان کند. او نباید چنین تصور کند که چون استاد راهنما و مشاوران از نحوه کار او با اطلاع هستند دیگر طرح مجدد مسأله ضرورت ندارد. او در این جلسه طرح یک مسأله علمی و روش انجام و نتیجه‌گیری کار خویش را در معرض آزمایش نهائی می‌گذارد. ارائه خوب مطلب یکی از ویژگیهای کار دفاع از پایان نامه و یار ساله است. انتقال خوب مفاهیم، کاربرد خوب جملات، طرح منظم مسأله - استفاده از مثال چنانچه لازم باشد - پرهیز از کلمات و جملات اضافی و تکراری و حاشیه‌ای، از مسأله مهمی است که دانشجو باید آنها را رعایت کند. اوبه سه دلیل باید تصویری کوچک از مجموعه کاری را که انجام داده است ترسیم و بیان کند، زیرا:

۱- استادان می‌خواهند بدانند او در ارائه اثر خویش به صورت شفاهی تا چه اندازه تواناست.

۲- در جلسه ممکن است افراد دیگری از استادان دانشگاه‌ها و یا مسئولان اجرائی و حتی دوستان دانشجو حضور داشته باشند که نسبت به موضوع و روش انجام کار خالی‌الذهن‌اند و کم می‌دانند و منتظراند تا همه مطالب رابه دقت بشنوند.

۳- عرضه خوب مطالب ازبروسؤالات غیرمرتبط وحتى مربوط غیرلازم جلوگیری می‌کند.

وقتی دامنه کار کاملاً مشخص و روش کار به نحوی بیان و مسیر انجام آنها روشن شود بسیاری ازسؤالات خود به خود پاسخ گفته می‌شود و در وقت دفاع پایان نامه و یارساله صرفه جوئی خواهد شد.

وظایف کمیته پایان نامه و یارساله

کمیته پایان نامه و یارساله معمولاً تعدادشان برای دوره کارشناسی ارشد ۳ نفر و برای دوره‌های دکتری ۵ نفر است^{۳۳}. در بعضی اوقات ترکیب به این صورت است که بایک استاد راهنما، دو استاد مشاور و یک استاد داور جمعاً ۴ نفر می‌شود. استاد داور، مدعو یا ناظر معمولاً پس از انجام کار تعیین می‌شود. به نظرمی رسد که برای تقویت نظام ارزیابی پایان نامه‌ها و رساله‌ها لازم است نکات زیر توسط کمیته پایان نامه وعمدتاً توسط کمیته تحصیلات تکمیلی و گروه آموزشی مورد توجه قرارگیرد:

۱- بازبینی رساله‌ها و پایان نامه‌های ارائه شده در مقاطع زمانی مشخص. این امر مروری برگزیده است و حاصل آن در انجام کارهای بعدی تأثیر خواهد داشت. دانشکده نیز می‌تواند کمیته‌ای را برای ارزیابی کارگروه‌ها در مورد پایان نامه‌ها تعیین کند و نتایج آن را به اطلاع همکاران برساند.

۲- کمیته می‌تواند هر از گاهی بحثهایی را در این زمینه حتی با کمک دیگر استادان و دانشجویان داشته باشد تا به عنوان بازخورد مورد استفاده قرار دهد. وظیفه اصلی کمیته پایان نامه و رساله به شرح زیر است:

۱- کمیته پایان نامه علاوه بر استاد راهنما دارای وظایفی است که اجرای آن موجب کمک به استاد راهنما و تقویت کار دانشجو است. وظایف زیر بخشی از وظایف کمیته پایان نامه و رساله است:

۱- در طول جریان کار انجام پایان نامه و رساله به دانشجو مشاوره می‌دهد.
۲- درباره اثر نوشتاری دانشجو قضاوت می‌کند. مواد، قالب، سبک، دستور زبان، طرح، روش شناسی، فرایند کار و نتایج آن را بررسی می‌کند.

- ۳- باتصویب طرح پیشنهادی تحقیق راه مطالعه رابازمی کند و به استاد راهنما برای دست یافتن به راه کارها کمک می کند.
- ۴- دستورالعمل و اجرای کار دانشجوئی راتصویب و چنانچه بادستورالعمل کلی تفاوت دارد به آن توجه می کند.
- ۵- نسخه نهائی رابرای روزدفاع تصویب می کند.
- ۶- اطمینان حاصل می کند که به حقوق ومقدسات انسانی اهانت وتعرضی نشده است.^{۳۴}

روزدفاع

روزدفاع برای دانشجوروز بسیار مهمی است . او باید از قبل خود را کاملاً آماده کرده باشد تا بتواند خوب از عهده دفاع اثرخوبش برآید، اودرچنین روزی نباید مشغله فکری وذهنی دیگر داشته باشد وگرفتاریهای زندگی نباید اورابه جای دیگر مشغول کند ویااز فرط خستگی روزهای گذشته نیازبه استراحت داشته باشد. خونسردی یکی دیگر از نکاتی است که دانشجو باید به آن توجه کند. باید ازهیجان به دور باشد وخستگی های دوران کار را نباید به حساب آورد.

درروزدفاع پایان نامه ویا رساله علی الاصول اعضای کمیته پایان نامه ورساله رارئیس گروه آموزشی دعوت می نماید. حضوراستاد راهنما به عنوان محوراصلی وگرداننده جلسه الزامی است مگر این که عذری داشته باشد ورسماً این مسؤولیت رابه عهده دیگری واگذار نماید. برای اینکه جلسه دفاعیه از شوروابهت بیشتری برخوردار باشد واز نظر علمی - کاربردی بتواند منشاء اثرات وخیرات بیشتری باشد می توان از متخصصان موضوعی دراین زمینه، چه از دانشکده های دیگر ویا سازمانها ومؤسسات ذیربط و ذینفع، دعوت به عمل آورد این کار فواید زیر را دربردارد:

- ارتباط بین دستگاههای اجرایی و آموزشی رابیشتر می کند. آنها از کار و مشکلات یکدیگر بیشتر مطلع شده وزمینه ای برای همکاریهای گسترده آتی آنها فراهم می شود.

- به امراطلاع رسانی کمک می کند زیرا اشاعه اطلاعات یکی از وظایف دستگاههای آموزشی است . هر واحد آموزشی موظف است در قالب موضوعات مطروحه به گسترش دانش ونیز جذب اطلاعات مورد لزوم کمک کند. این امر موجب تسهیل اجرای

پروژه‌های بعدی برای دانشجویان و استادان می‌شود. داشتن دستورالعمل مشخص از جانب واحد آموزشی و ترجیحا "از طرف معاونت آموزشی دانشکده و یادانگشگاه می‌تواند به تمرکز و نیز سازماندهی و استفاده بهینه از نتایج و دستاوردهای آن کمک کند.

- موجب همکاری بیشتر دستگاہهای اجرائی با طرح مورد مطالعه می‌شود. چنانچه موضوع رساله و یاپایان نامه مورد علاقه آنها باشد با دانشجو ارتباط برقرار می‌کنند و برای تکمیل طرح هزینه‌های لازم را می‌پردازند.

- حضور صاحب نظران و متخصصان از دیگر دانشکده‌ها و مؤسسات اجرائی آموزشی و پژوهشی موجب ارائه پیشنهاد استفاده و مانند آن می‌شود و به تکمیل طرح و اصلاح آن خواهد انجامید.

نمره گذاری و ارزشیابی

طبقاً "پس از اتمام کار توسط دانشجو در روز دفاع و انجام پرسشهای لازم توسط حاضران و پاسخ توسط دانشجو و احیاناً "استاد راهنما، دانشجو جلسه راترک می‌کند تا کمیته پایان نامه و یارساله برای تعیین نمره وارد شور شود. در این که برای دادن نمره باید ملاک و معیاری باشد هیچ بحثی نیست. بحث در این است که چگونه می‌توان همه مسائل کیفی را به صورت کمی نشان داد تا بتوان برای آن نمراتی را در نظر گرفت.

وجود معیار و میزان یکی از ضروریات است زیرا در غیر این صورت سلائق حاکم می‌شود. حب و بغض هاممکن است سبب شود که به طور عادلانه به دانشجو نمره داده نشود و در یک ارزیابی کلی متوجه شوند که استادان در دادن نمره قوت و ضعف رساله و یاپایان نامه و نحوه ارائه را در نظر نگرفته‌اند. عدم توجه به معیار در نمره گذاری موجب دلسردی دانشجویان و سلب اعتماد آنها به کمیته پایان نامه و در نهایت به گروه آموزشی می‌شود.

پس از شور لازم در پایان جلسه دفاعیه و بیان هفاط قوت و ضعف و رعایت ملاکها بهتر است نمره توسط استادان مربوط به صورت مخفی داده شود تا از میانگین نظرات نمره واقعی دانشجو معین شود. در پاره‌ای از موارد که بعضی از استادان از نظر علمی و یا اجرائی دارای موقعیت برتر هستند، ممکن است نظرات دیگران را تحت الشعاع قرار دهند و دیگران چه به لحاظ احترام به آنها یا داشتن رودربایستی از اظهار نظر واقعی خودداری کنند و نمره واقعی را اظهار نکنند. جدول زیر الگوئی در این رابطه خواهد بود.

جدول شماره ۵ فرم ارزیابی است که به وسیله تعدادی از مشاوران باتجربه مورد استفاده قرار گرفته است :

					نام ارزیاب و تاریخ
					عنوان پایان نامه و رساله
					نام دانشجو
ملاحظات	غیر قابل قبول	عالی	خوب	متوسط	ضعیف
خصوصیات مورد ارزیابی					
					- عنوان روشن و دقیق است - مسأله بخوبی مشخص و بیان شده است - محدودیتهای مطالعه بیان شده است؟ - راه کارها خوب و توضیح داده شده و مناسب برای حل مسأله است؟ - فرضیات قابل دفاع اند؟ - طرح تحقیق حقوق انسانی را به هم نمی زند؟ - اصطلاحات مهم تعریف شده اند؟ - سوالات مهم به وضوح توضیح داده شده اند؟ - فرضیات، عناصر یا سوالات تحقیق بخوبی بیان شده اند؟ - فرضیات، عناصر یا سوالات تحقیق حاصل مطالعه منابع موجود در موضوع است؟ - ارتباط تحقیق یا مطالعات قبلی کاملاً روشن است؟ - بررسی منابع و مآخذ موضوع بخوبی انجام شده است؟ - فرایند کار به تفصیل تشریح شده است؟ - فرایند کار، مناسب حل مسأله است؟ - جمعیت و نمونه به طور وضوح مشخص شده اند؟ - روش نمونه گیری مناسب است؟ - مطالب به روشنی نوشته شده است؟ - متغیرها کنترل شده اند؟ - روش جمع آوری داده ها توضیح داده شده اند؟ - روش جمع آوری اطلاعات مناسب حل مسأله است؟ - اعتبار و قابل اعتماد بودن داده ها توضیح داده شده است؟ - روشهای مناسب برای تحلیل اطلاعات داده شده است؟ - جمله بندی و نقطه گذاریها صحیح است؟ - غلط های تایپی و چاپی کم است؟ - هجا و دستور زبان صحیح است؟ - مطالب به روشنی نوشته شده است؟

جدول شماره ۵: فرم ارزیابی طرح پیشنهادی تحقیق و پایان نامه

ادامه جدول شماره ۵

						نام ارزیاب و تاریخ
						عنوان پایان نامه و رساله
						نام دانشجو
ملاحظات	غیر قابل قبول	عالی	خوب	متوسط	ضعیف	خصوصیات مورد ارزیابی
						<ul style="list-style-type: none"> - لحن نوشتار بیطرفانه است؟ - درجه بندی کلی از خلاقیت و اهمیت مسأله چگونه است؟ - جداول و نمودارها بخوبی مورد استفاده قرار گرفته‌اند؟ - یافته‌های اصلی مورد بحث قرار گرفته و به تحقیقات قبلی مربوط اند؟ - اهمیت یافته‌ها تشریح شده است؟ - ارتباط بین تحقیق و یافته‌ها با استدلال قوی و منطقی بیان شده است؟ - نتایج بخوبی بیان شده‌اند؟ - نتایج بر یافته‌ها متکی است؟ - تعمیم بخوبی شکل گرفته است؟ - محدودیتها و نقاط ضعف تحلیل مورد بحث قرار گرفته است؟ - آنچه با یافته‌ها ملازمه دارند مورد بحث قرار گرفته است؟ - پیشنهادهایی برای مطالعات بعدی بیان شده است؟ - درجه بندی نهایی اجرای طرح و نسخ پایانی - اظهارات کلی:

پس از ختم جلسه دفاع از پایان نامه دانشجو برای فراغت کامل از کار اموری را باید انجام دهد. البته در اینکه پایان نامه نهایی را برای روز دفاع چگونه باید تحویل دهد گاه اختلاف سلیقه‌هایی وجود دارد. آنچه عمدتاً مورد توجه است این است که اثر پس از تأیید استادان راهنما و مشاور باید ماشین شده و بدون غلط برای ارزیابی نهایی استاد داور تحویل گروه آموزشی شود. در بعضی از دانشگاهها جلد شده پایان نامه را برای روز دفاع طلب می کنند، ولی در بعضی دانشگاههای دیگر توصیه می کنند که پایان نامه نهایی ماشین شده ولی جلد نشود تا چنانچه در روز دفاع و با بحثهایی که مطرح می شود احیاناً

اصلاحاتی لازم بود بسادگی انجام شود. در این رابطه وحدت رویه در بین دانشگاه‌ها خیلی مهم است و توصیه می‌شود. در این که استاد داور یا مدعو چه سهمی از پایان نامه به عهده اوست دقیقاً مشخص نیست. در بعضی از دانشگاه‌های مابرای داور استاد داور یا مدعو حق الزحمه‌ای پرداخت می‌شود. ولی در بعضی از دانشگاه‌ها مثل دانشگاه تهران چیزی پرداخت نمی‌شود این هم موجب نگرانی استاد داور است و هم گروه آموزشی که برای ختم کار پایان نامه به استاد داور نیاز دارد. علاوه بر اینکه در بعضی از دانشگاه‌ها بابت زحمت استاد داور، که طبعاً وقتی را صرف مطالعه پایان نامه می‌کند، در روز دفاع حضور می‌یابد و در بحث شرکت می‌کند چیزی نمی‌پردازند، از حقوق معنوی هم برخوردار نیست. به عبارت دیگر، در بعضی از دانشگاه‌ها، صورت جلسه دفاعیه که در آن نام استادان راهنما و مشاوران و داور همراه با امضاء آنان وجود دارد، به اول پایان نامه ضمیمه می‌شود. ضمن اینکه گاه دانشجو همان طور که از استادان راهنما و مشاور نام می‌برد از او هم یادی می‌کند ولی در بعضی از دانشگاه‌ها این صورت جلسه ضمیمه نمی‌شود و لذا یادی از استاد داور نمی‌شود و طبعاً انگیزه‌ای برای استادان نیست تا داوران را بپذیرند.

نکته دیگر جلد پایان نامه تعداد نسخه‌هایی است که دانشجو باید تهیه کند. فرم استاندارد باید در این زمینه باشد و شاید هم هست ولی دقیقاً رعایت نمی‌شود. بعضی ها آرم دانشگاه را بر روی جلد پایان نامه حک می‌کنند و بعضی به این امر توجهی ندارند. رعایت درشتی خط و فاصله بین تک تک عناوین و نامهایی که بر روی جلد و نیز صفحه عنوان می‌آید باید تابع دستورالعملی باشد که از طریق دانشگاه رسماً ابلاغ شود. در بسیاری از موارد صحافی‌های خارج از دانشگاه به دلیل وجود قرائن و سوابق و باسلاطین شخصی به صحافی پایان نامه‌ها و نوشتن موارد لازم بر روی آن اقدام می‌کنند.

همچنین تعداد نسخه‌هایی که از متن نهایی پایان نامه باید تهیه شود باید برای دانشجو دقیقاً معلوم باشد. اکنون که هزینه تکثیر زیاد است باید کم‌های لازم از طرف دانشگاه و یا دانشکده‌ها در اختیار دانشجو قرار گیرد تا بتواند به تعداد لازم از آن تهیه کند. آنچه ضروری و قطعی به نظر می‌رسد این است که دانشجو باید یک نسخه به استاد راهنما، یک نسخه به کتابخانه و احتمالاً نسخه‌ای به استاد مشاور بدهد و طبعاً نسخه‌ای هم برای خود او نیاز است که حداقل ۴ نسخه می‌شود.

□ فهرست منابع وپانویسها

۱- حیدری عبدی . احمد. کتابشناسی روش تحقیق. تهران. موسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی. ۱۳۷۳.
(تکثیر محدود)

۲- این اصطلاحات از کتاب روشهای تحقیقی در علوم تربیتی و رفتاری به عاریت گرفته شده است.

3. University of British Columbia, 1992/3 Calender, Vancouver, UBC officer of the Register. 1992

4. Emauch, James & Jack N. Brich, Guide to successful Theses and dissertation. 1989.p.2

5. Ibid.p.13

6. Ibid.p.15

7. Ibid.p 8-9

8. International Dissertation Abstracts.

اخیراً "مرکز اطلاعات و مدارک علمی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی به نشر چکیده های پایان نامه های دانشگاهی اقدام کرده است.

9- Stater, Margaret, Research method in library and information studies.
London, L.A., 1990. Pt.I.

۱۰- بست، جان، روشهای تحقیق در علوم تربیتی و رفتاری، ترجمه حسن پاساشریفی و نرگس طالقانی، تهران، ۱۳۷۱

۱۱- همان منبع، ص ۶۰

۱۲- شلبی، احمد، کیف تکتب بحثاً اورسالة، رسالة منهجية لكتابة البحوث واعداد سائل الماجيستير والدكتورا طبعه الثامنة، قاهره، مكتبة النهضة المصرية. ۱۹۷۴، قم. انتشارات موسی صدر

13- Emauch, Tames.... P.2

14- Introduction To reproductive Health Epidimiology, Oxford

۱۵- روشهای تحقیق در علوم اجتماعی. ص ۵۴. و شلبی، ص ۳۰

16- Introduction To Reproductive Health Epidimiology, Oxford, 1987

17- Emauch, James, P.111

18- Introduction to Reproductive Health Epidemiology, PP.1-9, 1987

19- Emauch, James. PP. 112-4

20- Ibid. P. 24

21- Ibid. P.5

22- Ibid. PP. 60-61

23- Ibid. PP. 169-70

24- Ibid. PP. 208

25- Ibid. P. 209

۲۶ - شلبی، احمد، فصل ۳

۲۷- همان، ص ۹-۱۲۸

28- Emauch, James, P. 176

29- Ibid. P. 177

30- Ibid. PP. 23-4

۳۱- شلبی، احمد، ص ۲۲

32- Emauch, James. P. 124

33- Ibid. P.5

34- Ibid. P. 90

35- Ibid. PP. 90-92